

Basiswoordenschat: hoe kunnen we kinderen helpen die berg van woorden te leren?

Een basiswoordenschat brengt de kleuters verder

Woorden, woorden, woorden. Jonge kinderen kunnen in korte tijd verbazingwekkend veel woorden leren. Volgens schattingen zou een doorsnee Nederlandstalig kind gemiddeld wel 4500 woorden passief kennen aan het begin van groep 3. Maar niet alle kinderen maken zo'n voorspoedige ontwikkeling door. Veel kinderen die opgroeien in een minder taalrijke omgeving hebben een moeilijker start. Zij beginnen hun schoolloopbaan met een achterstand: tekorten in de woordkennis die verreikende gevolgen kunnen hebben. Voor deze kinderen is goed woordenschatonderwijs in de peuter- en kleutergroepen van het allerhoogste belang. Elk kind moet de kans krijgen om zich de basiswoorden eigen te maken. Als een kleuter te weinig woorden kent, dan werkt dat in alle volgende jaargroepen door. Bijvoorbeeld bij lezen: Cunningham and Stanovich (1997) ontdekten dat de woordenschat van jonge kinderen een zuivere voorspeller was voor het begrijpend lezen 10 jaar later.

Ieder kind kan in principe snel nieuwe woorden en betekenissen in zich opnemen. Maar niet elk kind komt daadwerkelijk tot het leren van de benodigde woorden. Daar moeten we ons in het onderwijs ernstig zorgen over maken. Kinderen die aanvankelijk beschikken over een goede basiswoordenschat zullen immers makkelijk veel woorden bijleren. De woordenschat van minder bevoorrechte kinderen daarentegen breidt zich echter minder snel uit. Als we niet ingrijpen zullen de verschillen tussen die twee groepen steeds verder groeien. Dit noemen we het Mattheüseffect (Stanovich, 1986): de rijken worden steeds rijker en de armen blijven steeds meer achter.

Een dubbele achterstand

De gevolgen van het Mattheüseffect kunnen we het best laten zien als we twee kinderen volgen: Emma en Rayan. Zij staan model voor kinderen uit landelijke onderzoeken. Eerst kijken we naar de groei van het aantal woorden.

	4 jaar	6 jaar	8 jaar	10 jaar	12 jaar
Eentalig Nederlands	3.000	4.500	6.000	11.000	17.000
Tweetalig Mediterrane kinderen	1.000	2.600	4.200	6.000	10.000
Verschil	2.000				7.000

Tabel 1: groei van woordenschat (aantal passief gekende woorden); Vermeer (2005)

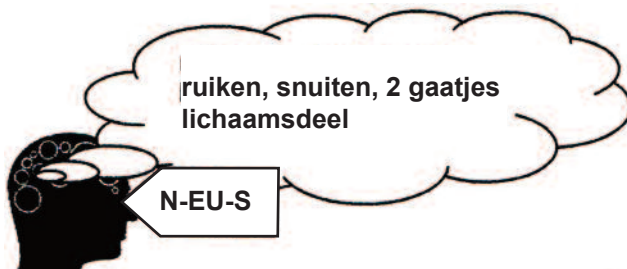

We zien dat beide kinderen hun woordenschat enorm uitbreiden. Maar het grote verschil in het begin van de schoolperiode (de kleine basiswoordenschat) is niet alleen een kwestie van een ongelijke start. In plaats van dat de achterstand wordt ingelopen, zien we kinderen als Rayan in de volgende jaren steeds verder achterop raken. En de achterstand beperkt zich niet alleen tot aantallen woorden. Ook in de achterliggende woordkennis zijn er belangrijke verschillen aan te wijzen. Woordenschatverwerving is direct gekoppeld aan kennisopbouw. Laten we eens een kijkje nemen in het hoofd van kinderen. Een woord is niet alleen een label (etiket):

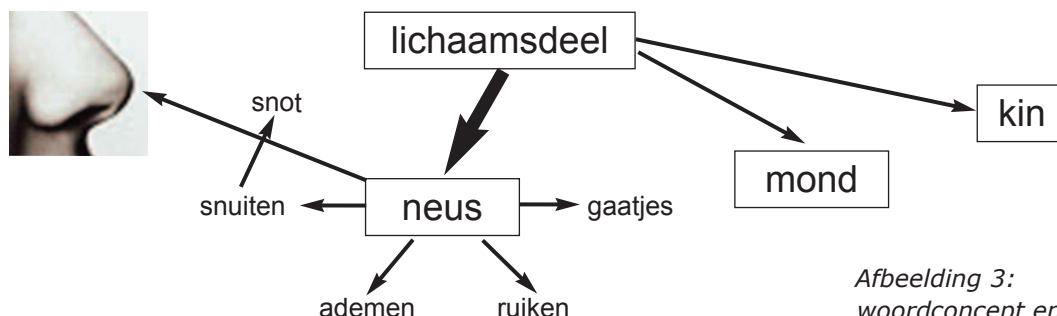
Afbeelding 1: woordlabel

Dat is maar één kant. Woorden spelen ook een essentiële rol in het denken. Woorden zijn labels die, in het hoofd van kinderen, staan voor samengepakte pakketjes kennis.

Afbeelding 2: woordlabel en woordconcept

Kinderen verzamelen achter een groeiend aantal woordlabels, steeds meer pakketjes kennis: woordenschatontwikkeling is ontwikkeling van taal én denken. Bij het label 'n-eu-s' gaat het om het leren van wat een neus eigenlijk is. Zo leert een jong kind het woordlabel 'neus' koppelen aan zijn eigen neus én die van anderen; het ervaart vervolgens dat je neus 2 gaatjes heeft (waar je je vinger in kunt steken). Het kind hoort steeds 'neusje snuiten' en leert later dat je door je neus kunt ademen. Al die stukjes opgedane kennis brengt het kind dan bijeen bij het woordconcept 'neus'. Zo verdiepen kinderen hun inzicht in de betekenislading en bouwen ze achterliggende woordkennis op. Op een abstracter kennisniveau wordt vervolgens geleerd dat een neus een 'lichaamsdeel' is.

Afbeelding 3: woordconcept en netwerkstructuur

Op die manier groeit rond de woordlabels een uitgebreid kennisnetwerk. Als het goed gaat, is dit hechte netwerk van woordbetekenissen de basis voor verder leren. Nieuwe woorden kunnen dan makkelijk worden ingepast. Een kind als Emma, die de woorden 'neus', 'ruiken', 'mond', 'arm' en 'been' kent, zal de woorden 'geur', 'lichaamsdeel' en 'kaak' later snel bij de bestaande kennisstructuur kunnen aanhaken. Maar Rayan blijkt ook hier een grote achterstand te hebben.

Onderzoek naar de achterliggende diepe woordkennis (Verhallen & Schoonen, 1993) laat zien dat er tussen kinderen als Emma en Rayan belangrijke verschillen zijn in de structuur van het netwerk en kennissysteem. Verschillen werden gevonden bij nagenoeg alle onderzochte woorden. In geval van Emma en Rayan zijn de verschillen weerspiegeld in de antwoorden op de vraag: 'wat is een neus'?

	Emma (9 jaar)	Rayan (9 jaar)
Wat is een neus?	Een neus is een lichaamsdeel. Je kunt er mee ruiken en ademen, het heeft een botje, een puntje, twee gaatjes en een velletje.	Met een neus kun je ruiken

Tabel 2: verschillen in diepe woordkennis (Verhallen, 1994)

De conclusie is duidelijk. Veel kinderen hebben op het gebied van woordenschat een dubbele achterstand, namelijk in het aantal gekende woorden én in de opbouw van het achterliggende *woordkennisnetwerk*. En we weten één ding zeker: als we niet meteen in de peuter- en kleuter-groep zorgen voor het inlopen van de achterstanden, dan zullen die verschillen op school doorwerken en steeds groter worden. We moeten vanaf het begin keihard inzetten op een goede woordkennisopbouw. Dan geven we kinderen de beste start voor het verdere onderwijs; te beginnen bij het technisch lezen en het begrijpend lezen en vervolgens bij het lezen en begrijpen van tekst en uitleg in de zaakvakken.

Welke woorden moeten kleuters als basis leren?

Afbeelding 4:
Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters (BAK)

Het is belangrijk dat kinderen veel woorden bijleren. Maar welke dan? Gelukkig kunnen we hier een duidelijk antwoord op geven. Woorden leren is geen doel op zich. Kinderen moeten de woorden en betekenissen leren die ze in de mondelinge interactie tegenkomen en kunnen gaan gebruiken. Het gaat om de woordlabels die nodig zijn om mee te kunnen praten, woordconcepten die nodig zijn om mee te kunnen denken en woordstructuren die nodig zijn om in het onderwijs mee te kunnen doen!

Het instituut ITTA van de Universiteit van Amsterdam heeft in opdracht van de Gemeente Amsterdam een lijst van woorden samengesteld (de BAK), die samen de basiswoordenschat vormen. Deze basiswoordenschat omvat de woorden die kleuters minimaal aan het eind van groep 2 zouden moeten kennen.

Op grond van reeds beschikbare frequentietellingen (overzichten van de meest gebruikte woorden) en woordenlijsten van bestaande peuter- en kleutermethodes is deze lijst tot stand gekomen¹.

¹ Lijst Bacchini S. Duizend-en-een-woorden. De allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters; Lijst Schrooten en Vermeer; Lijst Damhuis voor 4- tot 6-jarigen. Een streeflijst voor kleuters (1992); Lijst Kohnstamm e.a. (1981); Nieuwe Streeflijst Woordenschat voor 6-jarigen, enz.

De Basiswoordenlijst geeft uitsluitsel over de woorden die kleuters in ieder geval zouden moeten kennen². Alle veel voorkomende onderbouwwoorden en veel gebruikte woorden uit voorleesboeken, maar ook de themawoorden van methoden (Piramide en Ik en Ko) zijn te vinden in de lijst. Als kinderen deze woorden kennen, kunnen ze met een goede basisvoorraad doorstromen naar groep 3.

Voor Rayan die niet alle basiswoorden kent, klinkt bij het interactieve voorlezen de vraag "Wat moet de kikker doen nu hij niet meer kan kwaken?" als volgt: "Wat moet de frizzel doen nu hij niet meer kan pritsen?"

Rayan moet eerst zijn best doen om te achterhalen wat de woorden betekenen voor hij actief kan meedoen. Hij loopt in de interactie, de verwerving van kennis, het actieve leren steeds maar weer nét achter de anderen aan. Juist hij heeft een extra duwtje in de rug nodig en juist hij zou een streepje vóór moeten krijgen. Omdat de woordkennis niet toereikend is, is wat er in de klas gebeurt voor hem veel minder effectief. Het onderwijs moet goed zijn, daar waar het kind zwak is. Ook de zwakkere leerlingen, moeten goed mee kunnen praten, mee kunnen denken, mee kunnen leren. Daarvoor moeten ze de woorden kennen of leren die in een bepaalde les of activiteit belangrijk zijn.

Niet alleen bij het meepraten speelt basiswoordenschat een grote rol. Een goede woordkennis helpt in groep 3 bij het leren lezen. Een kind dat het woord 'lichaamsdeel' kent, maar nog niet de -ch- heeft geleerd, zal bij het aanvankelijk lezen niet struikelen over het laatste woord in het zinnetje: *Je neus is een stukje van je l i X aa m.*

Om nog maar niet te spreken over het belang van woordkennis bij het lezen en leren in hogere groepen.

Als we er in slagen kinderen de basiswoordenschat van de 3000 BAK woorden aan te leren, met een goede achterliggende kennisopbouw, dan zullen kinderen als Rayan optimaal mee kunnen draaien in de activiteiten op school. Ze hebben dan een stevige basis om verder te komen en extra woorden aan te haken.

In de BAK staan woorden die kinderen nodig hebben op alfabet en thematisch geordend. Dat is handig. Toch is wel voor leidsters en leerkrachten een hele klus gebleken om de Basiswoordenschat van 3000 woorden op een effectieve manier aan te bieden en te zorgen voor een goede netwerkstructuur. Bij netwerkopbouw gaat het niet alleen om aanbieden van de losse woorden, maar ook om het begrijpen van woorden in logische clusters én het leggen van veel betekenisvolle verbindingen met andere woorden. Dan is 3000 woorden behoorlijk veel. Is het eigenlijk wel mogelijk om zo'n enorme inhaalslag te maken?

Is een goede basiswoordenschat voor alle kinderen haalbaar?

Het antwoord is volmondig ja! Alle kinderen hebben een enorme woordleercapaciteit. Met name jonge kinderen beschikken over een krachtige woordleermotor. Eén manier waarop die motor gaat lopen is door een rijk mondeling taalaanbod. Als woorden in duidelijke contexten voorkomen, kunnen kinderen de nieuwe woorden en betekenissen begrijpen. Ze haken ze aan in hun netwerk en verzamelen vanzelf steeds meer kennis achter de woordlabels. Bijvoorbeeld kleuters zullen de achterliggende kennis rond het woord 'blazen' opbouwen als ze in verschillende situaties het woord tegenkomen: juf zegt 'we gaan de ballon opblazen' (en doet het voor), moeder zegt 'je mag het kaarsje uitblazen' (en doet het samen met het kind). Oma komt de trap op en zegt: (hijgend) 'even uitblazen' en 's avonds krijgt het kind een boekje voorgelezen waarin staat 'ffff, blaast de wind'.

Dit noemen we **incidenteel** verwerven: kinderen pikken nieuwe woorden en betekenissen in betekenisvolle contexten op. Als kinderen thuis en op school zo'n gevarieerd en rijk aanbod krijgen, draait het leermotortje continu op volle toeren. De taal op school sluit aan bij de taal

² Natuurlijk zijn er ook kinderen die veel van deze woorden al kennen; zie ook de tabel hiervoor.

van thuis en zo breiden de peuters en kleuters elke dag hun woordenschat uit. Gelukkig zijn er heel veel kinderen die zo, als vanzelf, hun capaciteiten kunnen ontplooiën en een geweldige basiswoordenschat opbouwen.

Maar er zijn tienduizenden jonge kinderen die niet zo gezegend zijn met een rijke taalomgeving en daardoor in een achterstandspositie terecht komen: anderstalige, maar ook Nederlandstalige kinderen. Met deze kinderen is er in principe niets mis, maar zij krijgen thuis veel minder woorden aangereikt. Hart & Risley (1995) laten in een grootschalig Amerikaans onderzoek zien dat er grote verschillen zijn in woordaanbod bij verschillende groepen kinderen thuis.

GEZIN (sociaal economische status)	Aantal gehoorde woorden per uur	In een week (100 uur)	In een jaar (5.200 uur)	In 3 jaar
Laag	620	62.000	3 miljoen	10 miljoen
Midden	1.250	125.000	6 miljoen	20 miljoen
Hoog	2.150	215.000	11 miljoen	30 miljoen

Tabel 3: Woordaanbod in verschillende sociaal economische milieus.

Het blijkt dat kinderen uit lage sociaal economische milieus gemiddeld zo'n 620 woorden per uur horen, tegenover 2150 woorden per uur voor kinderen uit hoge sociaal economische milieus. Dan kan er een eenvoudige rekensom worden gemaakt. De onderzoekers spreken van een 'early catastrophe': de 30 miljoen woordenkloof! Misschien zijn de verschillen in Nederland tussen sociale milieus niet zo rampzalig groot, maar een vroege incidentele verwerving van de basiswoordenschat is niet voor alle kinderen weggelegd. Dat zal dan op school gecompenseerd moeten worden.

Een andere manier om de woordleermotor van kinderen te laten lopen, is door woorden en betekenissen expliciet uit te leggen. Grote groepen kinderen moeten op school die extra opstapjes krijgen. Zij zijn voor het leren van de meeste woorden en de zo broodnodige verbindingen afhankelijk van de extra verduidelijkte, afgestemde input in de klas. In de eigen taalomgeving kunnen ze woorden en betekenissen niet oppikken. In de klas moet de focus dan komen te liggen op het glashelder aanbieden van een woord of cluster van woorden. Blazen kun je als leerkracht ook expliciet aanbieden. Dan is het handig om meteen het woord 'zuigen' hieraan te koppelen. Tijdens de kleine pauze heeft de leerkracht een glas met limonade en een rietje. Ze zet voor de kinderen kort en helder de betekenis van het woord blazen neer:

Kijk nou eens (*blaast bubbels in de limonade*): ik ga blazen; blazen is lucht uitblazen door je mond; kijk zo (*doet het voor*). Ik blaas door het rietje lucht in de limonade. Ik kan ook zo blazen (*blaast zonder rietje*). Doe maar mee: allemaal blazen. Oh, wat zijn we hard aan het blazen. Leuk hè? Je kunt blazen, lucht uitblazen uit je mond, maar je kunt ook zuigen. Dat is lucht naar binnen halen. Kijk, dit is zuigen. Doe maar mee (*allemaal hoorbaar zuigen*). Je kunt door het rietje limonade opzuigen. Kijk zo. Ik ga zuigen. *Kinderen krijgen dan een rietje met een watje om met z'n 2-tjes te blazen en te zuigen. Ondertussen gebruikt de leerkracht steeds de woorden. Wat vonden jullie leuker: blazen of zuigen?*

Dit noemen we **intentioneel** woordenschat uitbreiden. In vijf minuten tijdens en na het eten en drinken heeft juf 2 woordlabels en concepten in een duidelijke betekenisstructuur aangeboden met heel veel extra herhaling. Plaatjes van zuigen en blazen komen dan later aan de woordmuur te hangen. Als ze de woorden in de volgende dagen spelenderwijs, in het gewone taalgebruik en in korte woordspelletjes terugkomen, zullen de kinderen ze beter onthouden. Ze kunnen terugkijken naar de plaatjes en begrijpen dan het boekje over de wind veel beter dan de volgende dag

voorgelezen wordt. Op deze manier kunnen ze meepraten en meedoen. Bovendien zijn ze dan ook beter in staat om nieuwe woorden en betekenissen aan te haken.

Het is een kwestie van kansen creëren en kansen grijpen om de woordleermotor van alle leerlingen optimaal te laten lopen. Zo kan de leidster of de leerkracht de kinderen écht goed verder helpen. Het is een behoorlijke klus, maar wel één die meteen vruchten afwerpt. Als Rayan en Emma samen in de bouwhoek spelen en de leerkracht hoort Rayan de woorden gebruiken die ze 2 dagen daarvoor heeft aangeboden (*we maken die toren, zo hoog, ha dan komt de wind blazen, gaat ie omvallen*) dan geeft dat veel voldoening. En het is het bewijs dat alle kinderen snel de Basiswoordenschat kunnen leren, als we het maar handig aanpakken.

Hoe kunnen we kinderen helpen die enorme berg woorden te leren?

Leidsters en leerkrachten in groep 1 en 2 staan voor een belangrijke taak: het Mattheüseffect opheffen en kinderen een goede basis meegeven. Het woordleermotortje van kinderen kan onder gunstige omstandigheden supersnel gaan lopen. Aangenomen wordt dat er een kritische periode is: een periode waarin taalverwerving makkelijker en sneller verloopt dan later (Marinova-todd, Marshall & Snow, 2000). Het gemak waarmee de kleintjes woorden kunnen leren, is inderdaad soms wonderbaarlijk. Er blijken op vroege leeftijd neurologische veranderingen plaats te vinden in de hersenen die positief bijdragen aan het proces van verwerving (Izura & Ellis 2002). Dan moet het dus gebeuren!

Vanuit die wetenschap bekijken we nu het onderwijs in de kleuter- en peutergroepen. Dan zien we dat er op een aantal punten grote winst te behalen is:

- **De doorlopende lijn van incidenteel en intentioneel leren.** Als we alleen inzetten op incidentele verwerving en een rijk taalaanbod, blijken kinderen niet voldoende woorden op te pikken: er zijn te grote achterstanden waardoor taalgebruik vaak over de hoofden van de kinderen heengaat. Aan de andere kant: als we eenzijdig intentioneel rijtjes woorden aanbieden binnen een thema, komen te weinig woorden aan bod en is een goede woordkennis niet gegarandeerd. De oplossing ligt in de koppeling van intentioneel én incidenteel leren. Een deel van de 3000 woorden kunnen in de contexten die zich vanzelf voordoen, incidenteel aan de orde komen. Andere nieuwe woorden en betekenissen moeten intentioneel aandacht krijgen, in clusters en in glasheldere gecreëerde contexten. Ook is het een enorme verbetering als nieuw geleerde woorden herhaaldelijk in veelzijdige contexten incidenteel én intentioneel terugkomen: voor leerkrachten betekent dit creëer je kansen en grijp je kansen!
- **Aandacht voor logische (woordkennis)opbouw in een hecht gestructureerd woordenschatnetwerk.** We moeten niet alleen woorden aanleren, maar ook zorgen voor een goede netwerkopbouw zodat kinderen zelf makkelijk woorden en betekenissen kunnen aanhaken. Expliciete aandacht voor betekenisrelaties verbetert niet alleen de woordenschat, maar ook de cognitieve ontwikkeling van de kleuters. Door woorden goed te clusteren met het oog op netwerkopbouw helpen we kinderen een heel eind vooruit. Er wordt als het ware voorgestructureerd, waarna kinderen beter hun eigen betekenisverbindingen kunnen aanhaken. Op korte termijn begrijpen de kinderen de woorden beter, op de lange termijn wordt een goede woordenschatopbouw gerealiseerd.
- **Uiteenlopend en veelzijdig aanbod van woorden.** In veel groepen staan thema's centraal. We moeten ruimte creëren in de groep bij woordenschatonderwijs en ook buiten de thema's gaan denken. Als strikt wordt vasthouden aan thematisch leren dan doen we kinderen tekort. Leerkrachten willen natuurlijk het liefste dat de aan te bieden woorden naadloos passen bij het thema of precies aansluiten bij de belevingswereld van het kind. Maar vaak is dat niet mogelijk en dat is ook niet nodig. Bijvoorbeeld: een woordcluster als 'beginnen' – 'doorgaan' – 'stoppen' kan worden aangeleerd bij het thema 'veilig verkeer' en ook bij het thema 'lente'. Veel woorden zijn niet themagebonden en kunnen dus overal aan de orde komen. Leidsters en leerkrachten zullen heel flexibel te werk kunnen gaan als ze voorbij de grenzen van het thema kijken.

- **Doorlopende lijn van school naar huis.** Omdat het belangrijk is dat woorden vaak terugkomen, moeten we ook de ouders zoveel mogelijk bij de woordenschatuitbreiding betrekken. Juist bij risicokinderen gaat dit niet vanzelf; maar het is de investering in tijd en aandacht dubbel en dwars waard! Woordenschatactiviteiten lenen zich het meeste voor taalactiviteiten thuis, ook bij laaggeletterde ouders en grootouders: veel woordleerboekjes bevatten afbeeldingen en het samen aanwijzen en benoemen is een eenvoudige activiteit. Jonge kinderen zijn nog heel gemotiveerd om samen met ouders en grootouders zulke oplees- en voorleesactiviteiten te doen. Omdat het om basiswoorden gaat, zullen de meeste ouders de betekenissen van de woorden ook wel kennen (bijvoorbeeld in hun eigen taal). Er zijn heel veel –niet dure– woordenboekjes met afbeeldingen op de markt en leerkrachten kunnen op ouderavonden voordoen hoe ouders het samen woorden leren thuis kunnen aanpakken.

Uiteindelijk gaat het om verrijking van het woordenschaataanbod: als het kan zoveel mogelijk thuis, maar vooral in de peuter- en kleutergroep. Niet alleen binnen de contexten van de thema's en binnen de belangstellingssfeer van de kinderen, maar ook daarbuiten. Contexten kunnen worden gecreëerd en interesse van kinderen kan makkelijk worden opgewekt.

Van elke verzameling te leren woorden past een deel goed bij een thema of bij de directe belangstelling van kinderen. Maar er blijven er ook heel veel over. En die woorden moeten toch aan bod komen. Rond de 3000 basiswoorden is het voor de leerkrachten en leidsters een onbegonnen zaak om 3000x uit te zoeken of en hoe ze zullen passen bij de belangstelling van de kinderen. Dat wil zeggen: voor een deel zal dat wel lukken, maar voor een groot deel niet. En dat hoeft ook niet. Want kinderen leren - van nature - woorden ook gewoon tussendoor. Kinderen pikken overdag in allerlei verschillende situaties woorden op, als ze maar goede input krijgen. Zo hebben veel Nederlandse kinderen al schakelend van de ene naar de andere situatie die woordenschat van 4500 woorden opgebouwd. Er hoeft niet perse een logische lijn of een thematische ordening in te zitten. Kinderen willen leren, ze leren over de wereld om hen heen. Overal, bij alle activiteiten die ze doen: bij het praten tijdens eten en drinken, bij het boekje voorlezen, bij Sesamstraat kijken, bij het boodschappen doen. Ze bouwen een gevarieerde woordenschat op omdat er zo veel verschillende ervaringen zijn. Die passen niet allemaal binnen één hoofdthema... stel je voor!

Wat zien we in de praktijk:

Een voorbeeld: bij Juf Jeanette, die werkt met de methode Piramide, staat alles in het teken van Sinterklaas; ze wil de woorden 'mijter', 'staf' en 'tabberd' inplannen. Juf Connie die werkt vanuit de principes van Kaleidoscoop heeft een kind in de klas die met een zaklamp komt: hét moment om het woord 'zaklamp' te oefenen. Er wordt ingezet op het leren van de woorden en binnen het thema of afhankelijk van de belevingswereld van het kind worden de woorden creatief behandeld en uitgediept.

Dat werkt goed, maar niet alle woorden die kinderen moeten kennen, kunnen op die manier aan bod komen. In de Basiswoordenlijst komen ook woorden voor die niet onmiddellijk met thema's of de belangstelling van kinderen verbonden kunnen worden, zoals *probleem*, *de oplossing*, of het woord *eindelijk*. Juf Jannie en Connie hebben het gevoel dat er geen tijd is om die woorden te behandelen. Ze plannen alle activiteiten rond het thema of het onderwerp en het gevaar is dat kinderen door dit thematische aanbod, juist tekort gaan komen. Als de leerkracht het woord *zaklamp* of woorden als *mijter* niet zo veel aandacht zouden geven, is er niets aan de hand. De kinderen zullen die woorden voorlopig niet tegenkomen of nodig hebben. Maar als ze woorden als *eindelijk* of *besluiten* niet begrijpen dan komen ze achter. Dit zijn de woorden die ze volgens de Basiswoordenlijst vaker zullen horen (in voorleesboekjes, in dagelijks taalgebruik) en die bekend verondersteld worden. Maar juist die woorden kunnen ze niet goed begrijpen. Als leidsters en leerkrachten alleen kijken binnen de thema's of belangstellingssfeer van de kinderen, komen een heleboel superbelangrijke woorden niet aan bod. Het stapeltje woorden in de methodes is soms te klein en binnen de thema's blijven is te beperkt.

Methodes als Piramide, Ik en Ko, Schatkist enz. bieden veel woorden aan, maar we weten inmiddels dat veel meer woorden aan bod moeten komen om de achterstand weg te werken. Zowel wat betreft het aantal woorden, als wat betreft de opbouw van een goed kennisnetwerk moet er een behoorlijke schep bovenop. Kwantitatief (*meer woorden leren*) én kwalitatief (*beter, d.w.z. gestructureerder woorden leren*) moet een inhaalslag worden gemaakt.

De peuterleidsters, leerkrachten van groep 1 en 2 én de ouders moeten gaan samenwerken om dit te bereiken.

Nu we weten dat het gaat om zoveel woorden en zulke belangrijke achterstanden, is duidelijk hoe belangrijk het is dat leidsters/leerkrachten systematisch te werk gaan. Ze moeten de belangstelling van de kinderen volgen of opwekken, ze moeten de woordbetekenissen verhelderen, ze moeten de woorden daarna vaak herhalen en/of laten gebruiken en ten slotte moeten ze kijken of de kinderen de woorden hebben onthouden. Ervaren lezers herkennen hierin de viertakt 'voorbewerken, semantiseren, consolideren en controleren'. Zie de kwaliteitskaarten, waarin de onderdelen van de viertakt stuk voor stuk voor het voetlicht komen (zie www.taalpilots.nl/implementatiekoffer).

De viertakt is een goede opbouw om woorden aan te leren. Het is de bedoeling dat leidsters en leerkrachten die structuur flexibel inzetten. Het is geen star stappenplan: het zijn kapstokhaken voor woordenschatonderwijs. Als bij het inoefenen (consolideren) blijkt dat bepaalde betekenissen (nog) niet duidelijk zijn of er komen nieuwe betekenisaspecten aan bod, dan verplaatst de leerkracht het accent naar betekenisuitleg (semantiseren). De viertakt zorgt dat de leerkracht zich bewust is van de fase is aan de orde is. Leerkrachten/leidsters moeten makkelijk kunnen schakelen en bij elk van de vier kapstokhaken de juiste instrumenten weten in te zetten (zie de kwaliteitskaarten <http://www.taalpilots.nl/implementatiekoffer/inhoud/woordenschat>). Bovendien kan niet genoeg benadrukt worden dat de viertakt niet al te veel tijd in beslag mag nemen. Enkele minuten moet voor de 4 stappen voldoende zijn: voor de woorden of voor de woordclusters.

Dit alles vereist nogal wat aan vaardigheden. Aan de ene kant gaat het om gestructureerd aanbieden, aan de andere kant om creatief en flexibel aanpassen aan de situatie, kindgericht én doelgericht. En dat alles met weinig instructietijd. Vind daar maar eens steeds de juiste balans! Juist voor de leerkrachten in de onderbouw komt het er op aan alle eigen capaciteiten op het gebied van woordenschatonderwijs optimaal te ontwikkelen (zie de publicatie 'Meer en beter woorden leren' op www.taalpilots.nl/implementatiekoffer met daarin opgenomen de leerkrachtcompetenties). En, zoals een leerkracht in de training 'Met woorden in de Weer' enthousiast opmerkte: 'dan zie je ineens overal mogelijkheden in plaats van problemen, ga je nieuwe routines ontwikkelen en dan voel je je een veel betere leerkracht.'

Hoe helpen we leidsters en leerkrachten om die berg woorden aan te leren?

Albert Einstein zei ooit 'alles moet zo simpel mogelijk worden gemaakt maar niet simpeler'. Kinderen leren niet langs platgebaande paden een afgepaste basiswoordenschat. Er wordt van de juf (of meester) heel wat kennis, inzicht, creativiteit en improvisatietalent verwacht om in te spelen op de belangstelling, de concentratieboog en de belevingswereld van het kind. Veel herhaling, veel aanschouwelijk materiaal, veel goede vragen stellen, veel (taal)input nét boven niveau in de zone van de naaste ontwikkeling... En dan 25 tot 30 kleuters om je heen, met elk hun eigen persoonlijkheid en grote verschillen in woordkennis. Ga daar maar aan staan.

Om leidsters en leerkrachten te helpen de klus te klaren, is Logo 3000 (D.v.d Nulft & M. Verhallen, 2012) ontwikkeld. Het is geen methode maar een zeer uitgebreid instrumentarium: een enorme voorraadkamer. Een voorraadkamer met materialen en hulpmiddelen voor gestructureerd woordenschatonderwijs die alle ingrediënten binnen handbereik brengt om de 3000 basiswoorden efficiënt aan te bieden:

- in een doorgaande lijn van intentioneel en incidenteel leren,
- niet los, maar in logische, kant en klare clusters;

- niet alleen expliciet, maar met gerichte interactie- tips en materialen voor het creëren van een rijke woordleercontext,
- met aanwijzingen om woorden te 'highlighten',
- met veel duidelijk beeldmateriaal (foto's en tekeningen)
- met aandacht voor een goede (woord)kennisopbouw en
- met speelse woordenschatactiviteiten voor thuis.

Het gaat niet om een boek met thema's, maar om basismateriaal dat leerkrachten/leidsters direct kunnen inzetten voor dynamisch woordenschatonderwijs.

Om te beginnen zijn de 3000 basiswoorden verdeeld over de verschillende groepen:

Peuters	500
Groep 1	1000
Groep 2	1500

Voor het overzicht is vervolgens een verdeling gemaakt in 4 tijdvakken (Herfst, Winter, Lente, Zomer). Verder zijn de woorden, met het oog op netwerkopbouw, gegroepeerd tot logische clusters. Als het woord 'genoeg' voorkomt, (zoals dat ook voorkomt in Piramide thema 'mijn verjaardag') is er meteen 'te veel' en 'te weinig' bijgenomen. Zo wordt het haalbaar om veel meer woorden aan de orde te stellen. En door het aanbieden van woordclusters i.p.v. losse woorden komt accent te liggen op een goede netwerkopbouw.

Naast de ordening en de doorgaande lijn, krijgen leidsters/leerkrachten korte scripts om op elk moment van de dag te zorgen voor woordenschatuitbreiding. Logo 3000 verschilt daarin van de andere programma's. In plaats van 'bied de woorden aan', 'leg de woorden uit' of 'zorg dat de woorden terugkomen' zijn er concrete uitwerkingen gegeven.

stoten - de wond - het bloed - de pleister

uitbreiden

uitleggen

uitbeelden

LEERKRACHT

stoten - de wond - het bloed - de pleister

interactieve verwerking

consolideren en controleren

opmerkingen en aantekeningen

Afbeelding 5: clusterkaarten met kant en klaar uitgewerkte 4-takt.

Alles is tot in details beschreven en voorzien van beeldmateriaal, zodat woorden kort, krachtig en met veel herhaling in context aangereikt en herhaald kunnen worden. Naast een voorraadkamer is Logo 3000 dus eigenlijk ook een zeer gedetailleerd receptenboek. Ervaren leidsters/leerkrachten (als chefkoks) kijken in een oogopslag naar de hoofdideeën en tips, kiezen de platen en geven er hun eigen draai aan. Andere leerkrachten willen nauwkeurig het script volgen. Weer anderen maken een combinatie en kiezen alleen wat goed uitkomt. Ieder gebruikt het instrumentarium op de manier die het best past.

Effectief woorden aanreiken

Logo 3000 is opgezet als een losbladig systeem. Het is te combineren met alle bestaande programma's. Bijvoorbeeld bij Piramide, het thema 'water' kiest de leerkracht het cluster 'drijven' en 'zinken'. Of als een kind met een kapotte knie de klas in komt, kan de peuterleidster snel het blad met het cluster 'stoten' - 'de wond' - 'het bloed' - 'de pleister' er bij pakken (zie hiervoor afb. 5). Het gaat erom flexibel te zijn, kinderen zijn het ook!

Leerkrachten en leidsters moeten niet alleen flexibel, maar ook doelmatig te werk gaan. Graves (2009) wijst er op dat woord-leertaken verschillen. Er zijn verschillende doelen en de didactiek moet daarbij aansluiten. We moeten ons niet beperken tot één manier: daarmee wordt het woordenschatonderwijs veel te veel versmald. Afhankelijk van de soorten woorden en de doelen zijn er 3 manieren:

1. woorden impliciet aanbieden

Sommige soorten woorden kunnen het handigst *impliciet* in veel contexten aan bod komen, zoals bijvoorbeeld het woord ' bezig'. Zulke woorden kunnen immers echt niet in één keer en met één context verduidelijkt worden. Door die woorden in verschillende en steeds duidelijke contexten telkens weer te gebruiken, kan de leerkracht zorgen dat kinderen de woorden en betekenissen oppikken. Dit soort woorden zijn bij Logo 3000 in de woordkalenders opgenomen, met voorbeelden van geëigende ervaringsmomenten, bijvoorbeeld 'wat zijn we lekker bezig'; kijk eens Rayan, Emma is bezig met de puzzel!'. Dat geeft de leidster/leerkracht inspiratie om het woord in het eigen taalgebruik in te vlechten en te pas (en niet te onpas) te gebruiken.

2. woorden in clusters expliciet aanbieden (uitbreiden, uitleggen, uitbeelden)

Een andere didactische variant is het direct, *expliciet* aanbieden van woorden en betekenissen. Woorden als bv. 'veilig' en 'gevaarlijk' kunnen duidelijk in samenhang aan de orde komen. Bij die woorden gaat het om het verhelderen van labels, nieuwe concepten en woordrelaties. De leerkracht zou bijvoorbeeld het script volgend, eerst live iets engs kunnen uitbeelden en dan de woorden 'veilig' en 'gevaarlijk' in hun onderling verband uitleggen (hoog op een trap of een tafel gaan staan), zodat kinderen de betekenis begrijpen. Daarna wordt de betekenis verbreed naar andere contexten (zie afbeelding 6). De kinderen praten over de woorden, terwijl ze in een cluster in de klas hangen, zodat de betekenis teruggehaald kan worden. Door de woorden in structuur weer te geven (kastjes, trappetjes, parachutes) krijgen de kinderen betekenisrelaties voor ogen: het doel is niet alleen leren van de woorden, maar ook een gestructureerde netwerkopbouw.

Afbeelding 6:
woordkast gevaarlijk-veilig

3. woorden labelen

Weer andere woorden kunnen het makkelijkst snel worden gelabeld ('dit is een dennenappel'). Hiervoor zijn voorwerpen en praatplaten het meest geschikt. Niet alle woorden behoeven een uitleg.

Bij praatplaten gaat het niet om diepe, maar om oppervlakkige woordkennis: het is voldoende dat de kinderen weten waar het woord naar verwijst.

Het Logo-instrumentarium, deze enorme voorraadkast, geeft leidsters en leerkrachten de mogelijkheid om woorden doeltreffend aan bod te laten komen. Jonge kinderen gaan niet een tijd keurig in de kring zitten om elke week 15 nieuwe woordjes te leren en in te oefenen. Ze leren woorden doordat zij ze tegenkomen in betekenisvolle situaties, de hele dag door. De leidsters/leerkrachten kunnen zo een heleboel uit de kast halen voor dynamisch woordenschat-onderwijs: in de grote kring, de kleine kring, in tweetallen of een-op-een.

Inpassing in de bestaande praktijk

We hebben het al onderstreept: bij woordenschatonderwijs gaat het om creëer-je-kans en grijp-je-kans. Leidster/leerkrachten kunnen binnen de bestaande dagelijkse routines de basiswoorden invlechten: dan is het 'grijp-je-kans'. Ze kunnen ook woorden/clusters/betekeningen toevoegen als verrijking van woordenschatactiviteiten bij een bestaande methode (Piramide, Schatkist, etc.). Logo omvat de woorden van die methodes, maar biedt ook nog heel veel extra woorden aan. Per tijdvak, per groep zijn overzichtslijsten gemaakt. De leidsters/leerkrachten zien precies welke woorden in de clusters, op de praatplaten en op de kalender staan. Het vergt een minimum aan voorbereidingstijd.

Als kinderen àlle 3000 woorden moeten verwerven, dan is de berekening als volgt:

3000 Woorden voor de onderbouw

Peuters 500 per jaar, is per week:

1 woordcluster	(bijv.: <i>honger, eten, dorst, drinken, hapje, slokje</i>)
	+
1 praatplaat	(bijv.: <i>op school, gang, kapstok, haakje, ophangen, jas, tas</i>)
	+
1 tot 3 kalenderwoorden:	woorden van de week die je als leidster aldoor gebruikt (<i>binnen-buiten</i>)

Groep 1 en groep 2 1000/1500 per jaar, is per week:

4x een woordcluster	(bijv.: <i>geloven-het is waar, verhuizen, de vracht, vervoeren</i>)
	+
1 praatplaat	per 2 weken
	+
1 tot 3 kalenderwoorden:	woorden van de week die je als leidster aldoor veel gebruikt (<i> bezig</i>)

Op deze manier wordt het praktisch haalbaar om alle kinderen de basiswoorden te leren. Als we kijken naar de praktijk van groep 1 en 2 dan gaat het om:

- per dag één woordcluster aanbieden (1 dag per week niet),
- eens in de twee weken een praatplaat,
- het vervlechten van één of twee doelwoorden in het alledaagse taalgebruik.

Bij elk woordcluster zijn de kopjes van de viertakt voor de leerkrachtkaarten kant en klaar ingevuld: kort en effectief. Er is per woordcluster specifieke uitwerking van 'uitleg' en 'uitbeelding' en er worden genoeg voorbeelden van interactieve verwerking en consolidering in de klassen-interactie gegeven. Zo is de koppeling intentioneel-incidenteel leren goed te maken. Het is ook hierbij de bedoeling dat de leerkracht er flexibel mee omgaat. Leerkrachten moeten doen en kiezen wat nodig is.

Versnellen en verbeteren van de woordenschatverwerving

De woordenschatuitbreiding ophogen naar veel meer woorden dan de leerkracht gewend is én tegelijkertijd werken aan goede netwerkopbouw: dat vergt enorme aanpassingen. Leerkrachten en leidsters moeten al zoveel, dus hebben we de klus zo veel mogelijk vereenvoudigd.

We volgen het model van de voorraadkamer. Leerkrachten kunnen op een bepaald moment naar believen woorden en clusters pakken, of passend bij de activiteit, meer gericht woordkaarten en plaatmateriaal selecteren. Er zijn ook situaties waarin het nodig is om meer planmatig te werken. Sommige teams kiezen er voor om per tijdvak een planning te maken. Dan worden woorden/woordclusters van te voren ingepast in de thema's. Voor de inpassing bij methodes (als daar behoefte aan is) is er een eenvoudig 3-staps-model. In stap 1 worden woorden weggestreept die bijna alle kinderen in de groep al kennen; in stap 2 worden de woorden die overblijven en die specifiek bij de thema's passen, ingepland. Zo is er bijvoorbeeld een praatplaat 'Herfst in het bos' bij het bijbehorende thema 'Herfst' in een methode. In stap 3 worden de overgebleven woorden, die niet specifiek bij een thema horen, verdeeld. Deze woorden komen dan extra aan bod.

Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat we beslist de lijnen door willen trekken naar thuis. De ouders kunnen op 2 manieren heel gericht bij het werken met Logo worden betrokken. Kinderen krijgen speel-/leerbladen mee naar huis om de woorden terug te laten komen. De woordposters en praatplaten in de klas laten meteen duidelijk zien welke woorden centraal staan. Logo voorziet per tijdvak in een complete invulling voor een ouderavond (powerpoint met aankondiging van de activiteiten en opdrachten en voorbeeldvideo's). Ouders, die daar niet zo ervaren zijn, krijgen voor ogen hoe zij de woorden bij de activiteiten thuis kunnen herhalen. Voor de anderstalige ouders die niet voldoende taalvaardig zijn, kunnen cursussen worden georganiseerd. Dan krijgen zij, op dezelfde manier zoals dat in de klas gebeurt, de woorden aangeboden. Ze vergroten dan zelf tegelijkertijd met de kinderen hun woordenschat en leren hoe ze de kinderen kunnen helpen bij het onthouden van de woorden (zie www.taalpilots.nl of www.poraad.nl). Er zijn cursusboeken beschikbaar voor het geven van zulke oudercursussen.

Met Logo 3000 verleggen we de invalshoek van het methodegericht of kindgericht werken: we stellen de *leidsters/leerkrachten* centraal. Het gaat om 'empowerment' van de leidsters/leerkrachten en uiteindelijk gedeeltelijk ook de ouders. Met de juiste inzet en middelen ervaren zij het als een dankbare taak om kinderen zoveel woordkennis mee te geven. Dat blijkt uit de volgende anekdote:

Auke (een kind van hetzelfde niveau als Rayan) loopt samen met juf naar buiten naar zijn moeder en vertelt: 'Juf deed heel gevaarlijk. Op de trap. Bijna haar been stoten! Maar gelukkig kwam ze veilig zo... beneden'. Moeder (die het woordweb in de klas heeft zien hangen) verzucht meelevend 'oh, gelukkig, veilig, dus niet gevaarlijk, veilig is goed'. Juf kan met een voldaan gevoel naar huis. Ze heeft Auke weer een stap verder geholpen en een goede bijdrage geleverd aan het uitbreiden van zijn woordenschat en daarmee aan het vergroten van zijn onderwijskansen.

Literatuur

Cunningham, A.E. & Stanovich, K.E. (1997). Early reading acquisition and its relation to reading experience and ability 10 years later. *Developmental Psychology*, 33(6). (pp. 934-945).

Graves. (2009). *Teaching individual words: One size does not fit all*. New York: Teachers College Press and IRA.

Hart, B., & Risley, R. T. (1995). *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore: Paul H. Brookes.

Izura, C. & Ellis, A. W. (2002). Age of acquisition effects in word recognition and production in first and second languages. *Psicológica*, 22, 245-281.

Marinova-Todd, S. H., Marshall, D. B., Snow, C. E. (2000). Three misconceptions about age and L2 learning. *TESOL Quarterly*, 34, 9-34.

Stanovich, K.E. (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, 21 (pp. 360-406).

Verhallen, M. (1994). *Lexicale vaardigheid van Turkse en Nederlandse kinderen. Een vergelijkend onderzoek naar betekenistoekenning*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/IFOTT.

Verhallen, M. & Schoonen, R. (1993) Lexical knowledge of monolingual and bilingual children. In: *Applied Linguistics*. 14. 344-363

Vermeer, A. (2005). Ontwikkeling van mondelinge vaardigheden. In: F. Kuiken en A. Vermeer (red.), *Nederlands als tweed taal in het basisonderwijs*. Utrecht: ThiemeMeulenhoff.

Meer informatie over Logo 3000 is te vinden op: www.logo3000.nl

Meer informatie over de oudercursus is te vinden op: <http://www.poraad.nl/content/taal-en-ouderbetrokkenheid>

Colofon

De handreiking 'Basiswoordenschat: hoe kunnen we kinderen helpen die berg van woorden te leren?' is ontwikkeld door Marianne Verhallen (Rezulto). Bij deze handreiking hoort de kwaliteitskaart 'Basiswoordenschat'.

Het materiaal LOGO 3000 wordt ingezet binnen het project *Het ei van Columbus - Ouderparticipatie en Taalontwikkeling*. In het project zijn activiteiten rond woordenschat op de voor- en vroegschool verbonden met activiteiten rond woordenschat- en taalontwikkeling van de ouders via een oudercursus en ouderactiviteiten.

Zie voor meer informatie www.poraad.nl en www.taalpilots.nl.

Op de site www.logo3000.nl vindt u meer informatie over het materiaal.

Voor vragen rond het project kunt u contact opnemen met Gea Spaans, PO-Raad via e-mail s.vanderreep@poraad.nl.

april 2012 © Buiten het downloaden zijn alle rechten op dit product voorbehouden aan Marianne Verhallen en

Postbus 85246 - 3508 AE Utrecht

e-mail: info@schoolaanzet.nl

www.schoolaanzet.eu